

УДК 340.12

Ю. В. Івченко*кандидат юридичних наук,
докторант докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ*

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ І ПАТРІОТИЗМ ЯК ЧИННИКИ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Гідність, відданість та патріотизм – це не лише найголовніші якості людини як громадянина своєї держави, а й найважливіші чинники виходу України із системної кризи й покращення життя кожного пересічного українця, бо патріотизм – це, насамперед, любов до своєї Вітчизни, що виявляється лише реальними діями, а не словами.

Саме любов до своєї країни повинна бути джерелом духовних сил громадян України. А бути патріотом – це усіма силами бажати своїм землякам та державі процвітання. Це не означає негативно ставлення до інших народів та бажання їм зла, це означає піклування про свій народ та примноження його надбань [1]. Ці щирі почуття здатні розвивати Україну, стати двигуном прогресу.

Від часів Античності й до сьогодення проблема патріотизму залишається актуальною та дискусійною. Значна кількість учених досліджувала цю проблематику в різних галузях суспільного буття, починаючи від аналізу його філософських аспектів і закінчуючи сферою педагогіки. Найбільш відомими дослідниками філософських основ цього питання були Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббс, К. Гельвецій, П. Гольбах, П. Струве, С. Франк. Традиція глибокого світоглядного вивчення проблем патріотизму була закладена В. Соловйовим і М. Бердяєвим. Методологічні та теоретичні основи формування особистості з глибоким почуттям патріотизму, любові до Батьківщини розкриті в працях І. Бека, Г. Біленької, М. Боришевського, Г. Ващенко, П. Ігнатенка, В. Каюкова, М. Левківського, О. Сухомлинської та ін.

Метою цього дослідження є з'ясування сутності та взаємозв'язку національної свідомості й патріотизму як важливих факторів процесу відродження української держави.

Сьогодні перед Україною постає значна кількість непростих духовних та світоглядних проблем. Серед них одна з найголовніших – формування патріотичного налаштованого громадянського суспільства. А без високого рівня національної свідомості досягнення цієї мети є неможливим.

У філософській літературі свідомість визначається як властивість (функція) високорганізованої матерії – мозку, яка полягає у здатності людини відображати зовнішнє буття у формі чуттєвих і раціональних образів. Водночас наголошується, що раціональні образи свідомості визначають до-

цільну діяльність людини, свідомість регулює взаємини особистості з навколишнім світом і соціальною дійсністю, дає можливість особистості осмислити власне буття, внутрішній духовний світ і дозволяє удосконалювати дійсність у процесі суспільно-практичної діяльності.

Свідомість існує у різних формах до яких належать такі: людська здатність відтворення дійсності в мисленні; сприйняття і розуміння навколишньої дійсності, властиве людині; розуміння, усвідомлення людиною, групою людей суспільного життя (погляди, переконання людей як представників соціальних класів, верств); чітке розуміння, усвідомлення чого-небудь, думка, почуття, відчуття чогось (усвідомлення боргу) [2, с. 213].

Усі вищеперелічені значення однаковою мірою стосуються свідомості як до форми відображення дійсності та просто розкривають різні її сторони.

Сучасні уявлення про свідомість виходять із множинності видів і форм свідомості. Загалом можна виділити такі види свідомості: відповідно до предмету розумової діяльності (політична, наукова, релігійна, екологічна, побутова, класова, естетична, національна та ін.); за належністю суб'єкта свідомості (гендерна, вікова, суспільна, приватна, групова); за ступенем сформованості (розвинена і нерозвинена); за принципом, що лежить в основі свідомості (глобальна, демократична, консервативна, прогресивна, реакційна та ін.) [3].

Цей перелік не є вичерпним і його можна продовжувати, тому більш детально ми зупинимось саме на такому різновиді як національна свідомість.

У світовій науковій літературі проблемам національної свідомості присвячено цілий спектр наукових досліджень. Базовими, з погляду розкриття сутності національної свідомості, є дослідження К. Юнга, який у праці «Структури несвідомого розвитку» розвинув уявлення про існування у психіці людини поряд з індивідуальним несвідомим глибинного шару, зміст якого становлять загальнолюдські праобрази – архетипи. К. Юнг уважав, що саме феномен архетипу засвідчує творчий характер несвідомого, ірраціонального, його здатність акумулювати й зберігати енергію національної спільноти, спрямовувати її на саморефлексію, самоопанування і самоствердження. [4, с. 55]. Е. Ренан серед ос-

новних критеріїв нації називав факти вольового, психологічного плану [5, с. 36-37]. Г. Тард визначав націю як план чи систему цілей, які слугують основою національної свідомості для значної кількості індивідів [6, с. 81]. Із цих же позицій виходить Е. Сміт, коли вважає, що нація – це багатомірна концепція, ідеальний тип, що лежить в основі людської діяльності [7, с. 59].

Цікава точка зору українського дослідника В. Лісового, який вважає, що для буття нації важлива не тільки (а часом і не стільки) наявність певних особливостей у культурі чи політичній історії, скільки те, у чому самі люди вбачають свою особливість, свою відмінність від інших націй. Це самоусвідомлення має дуже важливий складник – певні ціннісні орієнтації і волю, тобто діяльне утвердження себе як колективної «особистості» [8].

Загалом становлення людини як особистості відбувається лише в конкретних суспільних умовах, так як особистість – це конкретна людина, що живе в певних історичних умовах і досягла такого рівня психічного розвитку, національної самосвідомості, який дозволяє управляти цим розвитком і взаємодіяти з оточуючими. Тому національна свідомість, виявляючись через своїх носіїв, тобто індивідів, що складають спільноту, є важливим компонентом світогляду особистості.

Національна свідомість особистості містить уявлення суб'єкта про свою національну приналежність, позитивне прийняття своєї етнічності, ставлення до історичного минулого нації, її сьогодення та майбуття, активність в освоєнні рідної мови, вивченні народної культури, усвідомлення і прийняття національних інтересів та ціннісних орієнтацій, формування відносин з іншими етнічними спільнотами, готовність зберігати територіальну цілісність своєї Вітчизни та прагнення примножувати її багатства.

Стосовно особистості, то національна свідомість – це інтегративна її характеристика, що, крім усього іншого, містить усвідомлення приналежності до певної національної спільноти поряд із позитивною оцінкою представників інших національних культур.

Дослідник Д. Ольшанський підкреслює, що «національна свідомість це сукупність поглядів й оцінок, думок і відносин, що виражають зміст, рівень й особливості уявлень членів національно-етнічної спільноти про свою історію, сучасний стан і майбутні перспективи свого розвитку, а також про власне місце серед інших аналогічних спільнот і характер взаємин із ними. Національна свідомість містить раціональні (власне усвідомлення своєї приналежності до нації) і меншою мірою емоційні (часом неусвідомлене співпереживання своєї єдності з іншими представниками національно-етнічної групи) компоненти» [9].

Крім того, національна свідомість – один з основних компонентів соціалізації в умовах поліетнічної держави. Процес формування національної самосвідомості як окремого індивіда, так і національної свідомості представників різних етносів у цілому, має такі етапи:

1) етнічна самоідентифікація (усвідомлення індивідом своєї етнічної приналежності);

2) розвиток національного та наднаціонального компонентів, а саме:

- патріотичної свідомості індивіда (усвідомлення ставлення до Батьківщини, свого народу, засвоєння певної ієрархії цінностей і установок, становлення ціннісних орієнтацій, розвиток патріотизму на основі національної гордості, історичної свідомості, звичаїв і традицій);

- формування ставлення до представників інших етносів на основі їхнього повсякденного досвіду, сформованих етнічних стереотипів, системи виховання (під впливом навколишнього середовища: сім'ї, родичів, однолітків, представників своєї національності) та виховного впливу державних інститутів (дитячих дошкільних закладів, школи, позашкільних виховних установ, засобів масової комунікації), мета дії якого – формування культури міжетнічного спілкування;

- формування політичної культури, зокрема й у сфері національних відносин, що містить оцінку політичної ситуації, ставлення до системи політичної влади і її інститутів, формування політичних поглядів, симпатій і антипатій, переконань та підготовку до реалізації цих переконань у громадянській діяльності [10].

Також національна свідомість виконує низку функцій. Зазвичай виділяють такі, як пристосувальна, захисна, пізнавальна, функція самоконтролю, стабілізуюча, відтворююча, соціальна і конструювальна. Ці функції виявляються таким чином: пристосувальна забезпечує передачу від одного покоління до іншого національних традицій та інших елементів нації, «працює» на згуртування етносу й нації; захисна пов'язана зі збереженням від зникнення національних культурних цінностей, захистом національної гідності від утисків як ззовні, так і зсередини, захистом національних інтересів; пізнавальна бере участь у переданні звичаїв, традицій, цінностей історичної, духовної культури від одного покоління до іншого; функція самоконтролю і відповідальності призначена для створення бар'єрів, що перешкоджають порушенню принципів рівності й справедливості, виявам національного снобізму, марнославства й забобонів [10].

Г. Старовойтова визначала етнічну свідомість «як певний шар суспільної свідомості, який обмежений рамками повсякденного досвіду, закріпленого у звичаях і традиціях, і містить безпосереднє відображення практичної діяльності, моралі

й норм звичаєвого права, етичних норм та традицій, уявлення про свою етнічну приналежність» [11, с. 41].

Під час визначення структури національної самосвідомості виділяють такі загальні компоненти, як національні потреби, інтереси, національна самоідентифікація, національні стереотипи (уявлення про інші нації), спільність історичного минулого, історична пам'ять, культурні цінності, мова, релігія, природа, територіальна спільність, ціннісні орієнтації та установки стосовно інших національностей (толерантність), система національних цінностей, національні символи, ідеали, традиції і звичаї.

Національна свідомість історично формується в процесі націотворення, шляхом усвідомлення представниками етносу свого походження та органічного зв'язку зі своїм культурним корінням, визнання самобутнього характеру рідної культури, мови, національних особливостей, менталітету й почуття загальнонаціональної солідарності.

Отже, національна свідомість – це усвідомлення приналежності до певної етнічної спільності, що формується на рівні буденної свідомості, стійкість якої визначається спільністю походження, національною мовою, етнічним побутом, особливостями культури й поведінки [11, с. 43].

Одним зі стійких елементів національної свідомості є національне почуття. Останні висловлюють не лише емоційне ставлення до власної етнічної дійсності, а й «характер міжнаціональних відносин, війни, завоювання, національної експансії і т. д.».

Залежно від глибини розвитку національні почуття в різних націй виявляються по-різному. Вони відображають специфічні умови життєдіяльності етносу, його побут і культуру. Стійкість національних почуттів визначається стійкістю тих факторів, якими вони викликані до життя. Національні почуття можуть мати позитивний і негативний відтінок. До почуттів із позитивним забарвленням належать національна гордість, патріотизм, любов до свого народу, почуття дружби й братерства щодо інших народів. Негативний відтінок знаходять такі почуття, як стан відчуженості стосовно інших народів, національна перевага та ін.

Національні почуття тісно пов'язані зі звичаями й традиціями як найбільш узагальненими нормами й принципами суспільних відносин, що передаються з покоління в покоління, і охороняються силою громадської думки. Звичаї і традиції взаємопов'язані та взаємообумовлені. Національні традиції – це сформовані історично, що відрізняються відносно твердою наступністю і стійкістю, погляди й почуття людей, закріплені у звичаях і правилах їхньої поведінки. Ці норми або зразки поведінки, укорінені в сімейно-побутових

або національних відносинах характерні для груп народів, близьких за своїм історичним минулим, мовою, культурою. Отже, звичаї і традиції – найстійкіші явища національної самосвідомості, що виробляються в процесі тривалої еволюції, передаються з покоління в покоління і міцно закріплюються у свідомості людей, стають їхньою духовною потребою і виступають як могутній засіб об'єднання і згуртування людей. Національні традиції і звичаї беруть участь у формуванні ідеалів, смаків, потреб особистості і її світогляду. Як соціальні явища вони беруть участь у формуванні життєвих установок і переконань особистості, впливаючи на мотиваційну активність особистості.

Відповідно до національних установок, люди специфічно сприймають обставини, що склалися, і національно-своєрідно діють під час спілкування з представниками інших національностей. Отже, національні установки є складовою частиною національної свідомості людини, що формують певний її настрій, викликають до життя відповідні соціальним нормам стереотипи поведінки і дій.

Особливу роль у житті нації відіграють її національні інтереси, що відображають цінності етнічної спільноти й слугують важливим чинником збереження її єдності й цілісності. Вони є найважливішою рушійною силою поведінки й діяльності як окремих особистостей, так і нації та держави загалом. Спроба обмежити інтереси нації завжди розглядається її членами як замах на їхню свободу й життєві права. Маючи розвинену національну свідомість, представники різних етнічних спільнот у межах однієї держави повинні прагнути до єдності та не поступатися своїми національними інтересами, захищаючи їх усіма можливими засобами, не лише політичними та правовими, а за необхідності й збройним шляхом [10].

Говорячи про сучасних українських громадян, то їхню національно-політичну свідомість не можна вважати усталеною. Асоціативний ряд цінностей, на яких свідомість могла б триматися, давно порушений, вони існують лише в ідеальних уявленнях людей. Отже, про усталені параметри, які формують нині національно-політичну свідомість громадян, говорити рано. Діалектика поглядів на сучасний політичний курс та зміни в державотворчих процесах формується на основі абсолютно альтернативних, а іноді й протилежних позицій.

Сучасні українці втратили довіру до політиків та вважають, що усі політичні партії захищають лише власні інтереси й серед них неможливо знайти справжніх патріотів, готових до самопожертви заради власної Батьківщини. Сьогодні сплеск громадянської свідомості й активності поступово вщухає. Амбівалентність свідомості пов'язана з тим, що український громадянин підтримував певну ідею, а, водночас, і конкретну особу, несучи

місну з цією ідеєю. Населення вже не може розрізнити, що в того чи іншого політика, незалежно від кольору його табору, первинне: боротьба за владу як мета, чи мета є лише засобом здобуття й зміцнення влади [8].

Отже, підсумовуючи, слід зауважити, що національна свідомість – одна з властивостей нації, що часто має визначальне значення для виділення її серед інших. Розвиток національної свідомості дозволяє нації історично сформуватися як стійкій групі людей, яка свого часу виникла на базі спільної мови, території проживання, економічного життя, культури й традицій та побудувати на цій основі державу. Сучасна Україна є суверенною державою, що позиціонує себе як розвинена європейська країна, побудована на принципах демократії та прав людини й усвідомлення цього усіма громадянами є ознакою реальних змін, що забезпечать практичну реалізацію обраного напрямку. Саме тому сучасна Україна в складних умовах державотворення повинна сформувати нову національну свідомість, основу на захисті своїх національних інтересів, принципах толерантності до інших етнічних груп та на основі поваги та любові до своєї Вітчизни.

Література

1. Артемчук А. Національна свідомість, гідність і патріотизм – шлях до покращення добробуту населення України. Українська ініціатива. URL: <http://ukr-ini.org.ua/hmenu-137/4666-2327>.
2. Большой толковый словарь русского языка / под ред. С. Кузнецова. Санкт-Петербург, 1998. 1536 с.
3. Язык и национальное сознание. Вопросы теории и методологии: научное издание / под ред. З. Попова, И. Стернина. Воронеж, 2002. URL: http://sterninia.ru/files/757/4_Izbrannye_nauchnye_publicacii/Teoreticheskie_problemy_jazykoznanija/Jazyk_i_nacionalnoe_soznanie_2002.pdf.
4. Юнг К. Аналитическая философия. Санкт-Петербург, 1994. С. 51-55.
5. Ренан Э. Что такое нация. Лекция Э. Ренана в Сорбонне. Санкт-Петербург, 1888. 43 с.
6. Тард Г. Социальная психология. Санкт-Петербург., 1902. 281 с.
7. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ: Основа, 1994. 234 с.
8. Паніч Ю. Національна свідомість українських громадян в сучасних умовах. Політичний менеджмент. 2006. № 6. С. 45-51. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9629/04-Panich.pdf>.
9. Ольшанский Д. Основы политической психологии Национальное самосознание. Библиотека «Полка букиниста». URL: http://society.polbu.ru/olshansky_psychology/ch60_i.html.
10. Шпилькин Ю. Национальное самосознание. Проза.ру. URL: <https://www.proza.ru/2016/09/30/1802>.
11. Крупник Е. Национальное самосознание. Введение в проблему: монография. Москва, 2006. 144.

Анотація

Івченко Ю. В. Національна свідомість і патріотизм як чинники відродження Української держави. – Стаття.

У статті досліджено сутність поняття «національна свідомість», охарактеризовано її складові та функції. Визначено місце патріотичних почуттів у структурі національної свідомості. Проаналізовано зміст понять «національні почуття» та «національні інтереси».

Ключові слова: національна свідомість, патріотизм, національні почуття, національні інтереси, Вітчизна.

Аннотация

Ивченко Ю. В. Национальное сознание и патриотизм как факторы возрождения Украинского государства. – Статья.

В статье исследована сущность понятия «национальное сознание», охарактеризованы ее составляющие и функции. Определено место патриотических чувств в структуре национального сознания. Проанализировано содержание понятий «национальные чувства» и «национальные интересы».

Ключевые слова: национальное сознание, патриотизм, национальные чувства, национальные интересы, Отчизна.

Summary

Ivchenko Y. V. National consciousness and patriotism as factors of the revival of the Ukrainian state. – Article.

The article explores the essence of the concept of "national consciousness", describes its components and functions. The place of patriotic feelings in the structure of national consciousness is determined. The content of the concepts of national feelings and national interests is analyzed.

Key words: national consciousness, patriotism, national feelings, national interests, motherland.